

ХУДОЖЕСТВЕНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ОБРАЗА НА ЕМЕЛЯН ПУГАЧОВ В РУСКАТА СЪВЕТСКА ЛИТЕРАТУРА

МАРГАРИТА РАЙНОВА

Вот он. Исторгнутый и яростью, и мукой,
как иступленный вопль над пыточным костром,
к державству дерзкую протягивает руку,
внезапный и безжалостный, как гром.

Блистательная выдумка безвестья,
создание несбыточной тшеты.

Вот он. Вот царь народной мести,
бесправия, безродства, нищеты.

(Б. Липатов, *Пугачев*. Л., 1939, с. 13—14)

Историческият жанр в младата съветска литература се ражда в отговор на огромния интерес на читателите към историческото минало, към онова време, в което се утвърждават основните черти на руския национален характер и се крият корените на неотдавнашната победа на народа над царизма. Революционната действителност тласка писателите към изобразяване на такива революционни кризи, които са имали решаващо значение за страната и народа. Съветската художествена литература не само възприема най-добрите традиции на класическата, но и развива нови страни от художественото виждане и осмисляне на света на основата на метода на социалистическия реализъм и марксистко-ленинския мироглед. Едва в съветската литература се осъществява предвиждането на В. И. Ленин за пролетарската литература:

„Това ще бъде — писал Ленин през 1905 г. — свободна литература, която ще оплодотворява последната дума на революционната мисъл на човечеството с опита и живата дейност на социалистическия пролетариат, която ще създава постоянно взаимодействие между опита на миналото... и опита на настоящето...“¹

Авторите на исторически произведения се интересували от съотношението между миналото и настоящето и историческата перспектива, определящи актуалността на произведението, неговия жизнен смисъл и съдържание. В живите образи на своите герои те търсели и разкривали приемствената връзка между миналото и настоящето на народа: как в борба с класовите врагове и чуждите завоеватели руският народ е създавал своите осъществителни традиции. Стремехът на писателите да обяснят „родословното дърво“ на революцията по думите на М. Серебрянски обяснява особения за съветската литература интерес към селските въстания под ръководството на Степан Разин, Иван Болотников, Емелян Пугачов. Темата за революционната борба на селяните в миналото заела

широко място през 20-те — 30-те години, когато се зародил, укрепнал и се утвърдил съветският исторически роман.

След Великата октомврийска социалистическа революция съветската художествена литература дейно подпомага строителството на социализма, разказвайки за новия герой — строител на новия свят. Такива произведения като „Железният поток“ (1924) от А. Серафимович, „Чапаев“ (1924) от Д. Фурманов, „Разгром“ (1928) от А. Фадеев духовно извисявали съветския човек. Едновременно с произведенията за революционната борба в настоящето се раждали и тези за революционната борба в миналото. Изборът на героите — защитници на народа и неговите интереси — импонирал на духа на времето.

Точно това подчертавал през 1934 г. писателят К. Федин: „Историческата тема, писателската работа върху нея придобива сега голямо значение, тъй като създаването на историческо четиво за ограмотения многомилионен читател, за студентството, Комсомола и ученика ще помогне да бъде разбран правилно социалистическият смисъл на нашата действителност. Оттук идва и повишената отговорност на писателите, заели се да пишат исторически романи. . .“²

Раждането на историческия жанр в съветската литература било свързано с революционното развитие на страната, с новото отразяване на революционния опит на народа. Обръщайки се към историческата тема на селските войни, съветските писатели не бягали от съвременността и нейните изисквания, както западноевропейските литератори.³ В следоктомврийската епоха коренно се изменил характерът на историческата проза, нейните задачи и насоки. „Историята престана да бъде колоритна и екзотична основа на увлекателно-приключенския роман или стилизация на „древните старини“, изискан подбор от костюмерно-битовия реквизит на миналото“⁴ — пише за онова време Т. Хмелницка.

Пред съветските писатели стояла задачата добре да разберат и осветлят отровната „каторжна мерзост на миналото“, за което е необходимо „да развият у себе си умението да го гледат — както писал М. Горки — от висотата на достиженията на настоящето, от висотата на великите цели на бъдещето“⁵. Те трябвало да разобличат също така лъжата и клеветата за народните движения и историята на Русия. По този повод М. Горки казвал на А. Чапигин през 1918 г.: „Старите исторически романисти извратиха историята. Трябва да се пише отново, по нов начин, за да бъде унищожена онази лъжа, която е създадена в угода на царизма.“⁶

Необходимо било също художествено да се изобрази и осмисли историческото минало, за да се разберат по-дълбоко закономерностите на историческия процес и се обясни същността на социалните противоречия.

Именно тези задачи окрилявали съветските писатели, които се обърнали към темата за Пугачовското въстание от 1773—1775 г. Въдъхновявани от съветския масов читател, който искал да получи правдив разказ за народното движение и „мужичкия цар“ Емелян Иванович Пугачов, те интерпретирали образа на славния бунтовник от XVIII в. Неразривно свързана с него станала и съдбата на народа в периода на това движение.

Интересът на младата съветска литература към Селската война под ръководството на донския казак от Зимовейска станица, където бил роден едно столетие преди него и Степан Тимофеевич Разин, имал дълбоко новаторски характер, което намерило израз преди всичко в изобразяването на крупния исторически деец Емелян Пугачов. Изборът на темата помагал да бъде решен проблемът за конфликта в съветския исторически роман. Но пугачовската тема през 20-те години не била достатъчно добре осветлена и не получила нужната оценка. Пугачовското въстание понякога било представяно чрез усложнена образност (С. Есенин). Под влияние на неотдавнашните исторически събития преобладавал революционноромантичният аспект, а понякога се промъквал и нихилистичен

подход към миналото на Русия (С. Кирсанов). На правилното осветляване на темата пречели и натрупаните от буржоазните историци и литератори исторически и художествени фалшификати.

Ето защо голяма помощ при творческото разработване на темата за Пугачовското въстание и интерпретирането на личността на Пугачов оказали партийните документи по въпросите на историята и литературата, опитът на съветската историческа наука, критичните статии и бележки за историческия жанр,⁷ изказванията на М. Горки.⁸ Важна роля в това отношение изиграли Резолюцията на ЦК на РКП (б) „За политиката на партията в областта на художествената литература“ от 16 юни 1925 г., в която съветските писатели били призовани да не пренебрегват старото културно наследство; Постановленията на ЦК на ВКП (б) „За преустройството на литературно-художествените организации“ от 23 април 1932 г. и „За преподаването на гражданската история в училищата на СССР“ от 16 май 1934 г.

Ето защо по-дълбокото художествено интерпретиране на пугачовската тема през втората половина на 20-те години не било случайно явление. Тогава се появили в печата историческите материали за въстанието, разпитите на Емелян Пугачов и неговите съратници. Опирайки се върху историческите данни, критическите и литературоведските изказвания и изисквания към историческите жанрове, както и върху предходния опит на художествено превъплъщаване на темата и на първо място върху този на А. С. Пушкин и неговата „Капитанска дъщеря“ (1836), съветските писатели започнали да рисуват въстанието на Пугачов като история на самите народни маси, при което народът води борба за освобождаването си от крепостно робство. Те започнали да възстановяват в цялата ѝ историческа истина и ролята на ръководителя на това движение Емелян Пугачов — забележителния син на руския народ. Постепенно този образ бил освободен от лъжата и клеветата, от историческите извращения, с които била пълна историческата белетристика от миналото. С истинска широта, особено през 30-те години, съветските писатели се стремели да обрисуват и взаимоотношенията на народния герой Пугачов с народа, както и отношението на масите към своя избраник и по такъв начин да разкрият народната правда. В своите произведения авторите се стремели да покажат и причините за вековната ненавист на трудовия и експлоатиран народ към царизма, неговото свободолюбие и вечния му стремеж към по-добър, по-щастлив живот.

Още от самото начало се очертали основните тенденции при разработването на разглежданата тема: дълбок интерес към историческата личност на Пугачов, към руския национален характер, към взаимоотношенията на народа с вожда — изтъкнат исторически деец, — към съотношението на историческата и художествената правда. Но не може да се каже, че всички автори напълно са се справили със задачата да възкресят в цялата му художествена пълноценност образа на руския Спартак. Заедно с поемата на С. Есенин, драмата на К. Тренъов, очерка на А. Шефер и романа на Ст. Злобин, в които авторите им от нова гледна точка разглеждали историята на Селската война от XVIII в., се срещали и такива произведения, чиито автори предявявали към историческия герой извънредно високи изисквания, силно модернизирали историята или поставяли Пугачов на недостъпната височина на съвременните революционни задачи. Причината за това се криела както в неразвитостта на жанра, така и в едва очерталите се характерни основни признаци на младата съветска литература. Това било свързано с преходността на дадения етап към метода на социалистическия реализъм и новия мироглед на базата на марксистко-ленинското учение за борбата на класите в миналото.

30-те години набелязали завой на писателите към овладяването на марксистко-ленинската естетика и болшевишката партийност, към творческото овладя-

ване на метода на социалистическия реализъм. Именно върху тази почва станало възможно разкриването на народното движение под ръководството на Пугачов в неговите исторически обусловени форми, психологията на масите в епохата на въстанието, изобразяването на народа като субект на историята.

Тази тема през 20-те години намерила място в жанровете на поезията и драматургията — лиричната драма „Пугачов“ от С. Есенин (1921), пиесата на И. Пронин „Пугачонок“ (1921), народната трагедия „Пугачовщина“ от К. Тренъов (1924), пиесата „Емелян Пугачов“ от В. Каменски (1925); в епичните — очерците на Л. Шишко „Пугачовщина“ (1918), А. Шефер „Пугачов“ (1924) и Н. Чужак „Истината за Пугачов“ (1926); романите на С. Ауслендер „Пугачовщина“ (1928) и Ст. Злобин „Салават Юлаев“ (1929). Ретроспективно са отразени образите и епизодите от въстанието в повестите „Разбойници“ от А. Яковлев (1922) и „Златният клон“ от А. Караваева (1925), в очерка „Москва и московчани“ от Вл. Гиляровски (1926).

През 30-те години се забелязва същото разнообразие: появяват се стиховете и песните към музикалния филм „Пугачов“ от А. Прокофиев (1937), поемите „Емелян Пугачов“ от В. Каменски (1931), „Пугачов“ от Б. Липатов (1939), „Пътят за Бикзян“ от А. Ром (1939); народната трагедия „Емелян Пугачов“ от И. Луковски (1938), приказките от П. Бажов в 30-те — 40-те години, очерците „Пугачовщина“ от Н. Войтинска (1931), „В Долматовската вотчина“ (1935) от Н. Попова, „Крепостният Златоуст“ (1935) и „Бегълци“ (1936) от Н. Шушканов; повестите „Отхвърлени“ от А. Насимович (1933), „Живописецът Мартин“ от В. Кудимов (1936), „Планинският завод на Петър III (Пугачовците на Урал)“ от Т. Богданович (1936), „Разузнаването на Хлопуша“ от М. Зуев-Ординец (1937), втората част от трилогията за А. Радищев на О. Форш „Казанската помешчица“ (1936), романът-епоса „Емелян Пугачов“ от В. Шишков (1936—1945).⁹ Първият от тези романи е преведен на български език през 1966 г. от Д. Минчева, а трилогията на Шишков — през 1947—1952 г. от И. Добрев.

Жанровото многообразие характеризира пугачовската тема и по-късно, макар и не толкова плодотворно: до 70-те години излизат само романите „Краят на столетието“ от С. Федорченко (1942—1963) и „Емелян Пугачов“ от М. Муратов (1953), както и драмата на В. Пистоленко „Емелян Пугачов“ (1954). През последното десетилетие във връзка с 200-годишнината от Пугачовското въстание са публикувани драматичните поеми „Мястото на действието е Русия“ от Н. Доризо (1971) и „Салават“ от башкирския поет М. Карим (1973), драматичните етюди „Пугачов в Казан“ и „Шепа пепел“ от Я. Апушкин (1972), неговата драма „Славният метежник“ (1976), повестите „Сказание за стотника Тимофей Падуров“ от В. Пистоленко (1974), „Иматрикулацията на Михелсон“ от естонския писател Я. Крос, в която става дума за присвояването на дворянско звание на победителя на Пугачов Иван Михелсон (1975) и редица други произведения.¹⁰

Всеки жанр, имайки свои особености и разполагайки със собствен арсенал от художествени средства, давал на авторите възможност в по-голяма или по-малка степен да се справят със стоящата пред тях задача — да разкажат с помощта на художественото слово за революционното минало на народите на СССР и за това, как са се борили техните прадеди срещу абсолютизма на Екатерина II, срещу дворянството, гнета и експлоатацията под ръководството на своя „цар“, издигнат от дълбините на народните маси.

Разглеждането на пугачовската тема дава възможност да се види пътят, който е изминала съветската литература за повече от 60 години, как се е обогатявало майсторството на писателите при изобразяването на историческите герои, как е растяло богатството на изобразителните средства при художестве-

ната интерпретация на образа на Емелян Пугачов, на неговите съратници, на представителите на народа. В тази тема ярко се проявява плодотворността на завършили през 30-те години процес на формиране метода на социалистическия реализъм. Резултат от тази победа са установените принципи за художествено претворяване на миналия живот в историческите жанрове, същността на които се крие „в правдивото, обективното, конкретно-историческо изобразяване на историческото минало в неговото революционно развитие, безпощадната критика на старото, експлоататорско общество, на отрицателните сили на историята, възпроизвеждане нейните най-добри, героични страници, разкриване решаващата роля на народните маси в историята, възстановяване образите на онези нейни дейци, чиито имена са запазени в народната памет, чиято дейност е била израз на прогреса, осветляване на историята в светлината на идеите на марксизма-ленинизма“¹¹.

Да се обърнем към поетапното разглеждане на произведенията, посветени на образа на народния герой Емелян Пугачов, за който са запазени разкази, песни, легенди, предания и приказки не само в руския фолклор, но и в народното творчество на другите народи в СССР.¹² Поради ограничения обем на статията в нея ще бъдат разгледани само произведенията от 20-те — 30-те години.

Както вече посочихме, към Селската война от 1773—1775 г. се обръщат драматурзи и поети, очеркисти и романисти. Особено място заема образът на историческия герой Пугачов в творчеството на С. Есенин и К. Тренъв, на съратника му Салават Юлаев — в творчеството на Ст. Злобин през 20-те години. Историческият материал за народната борба, трагичната съдба на народния герой, драматичните колизии през епохата от царуването на Екатерина II помагали да бъдат изобразени сблъсъците между чувствата и стремежите на отделната личност или колектив (Емелян Пугачов, народа) с обществения и държавния строй на Русия. В пиесите на И. Пронин, К. Тренъв и драматичната поема на С. Есенин основен конфликт е този за вековната непримиримост на народа към самодържавието. Налице са добре очертани характери както на действително съществували герои на историята, така и на измислените, завършеност на сюжета, добре предадени характеристики на речта.

В пиесата „Пугачонок“ от И. Пронин — първо сценично произведение на съветската литература по темата — драматичният конфликт се разгръща по две линии: между въстаналия народ и правителството на Екатерина II, от една страна, в което намира израз колизията, между Пугачов — Петър III и неговия съратник „Пугачонок“ Андрей Лисогорски (крепостно момче, пиротехник на губернатора на Оренбург Рейнсдорп), от друга страна, чрез което се изразява интригата. В пиесата е даден само един епизод от въстанието: действията на Пугачов край Оренбург през зимата на 1773—1774 г. От съратниците на Пугачов е обрисуван само Хлопуша, който уж действа под знамената на Пугачов още от самото начало на въстанието.

Пугачов е властен, умен и волеви човек, последователен в своята борба срещу Екатерина II. Той не се страхува да приеме името на убития цар Петър III. Но основният недостатък на пиесата се крие в отношението на главния герой Андрей към Пугачов. Лисогорски е „замаскиран в образа на съвременен“ на автора комсомолец и по този начин този образ е модернизирал. Основна насока на пиесата дават антицаристките настроения на Андрей. Още в самото начало след присъединяването си към въстанието той се обръща към „мнения цар“ с предложение последният да се откаже от „царското“ звание: „Кажи на него и на всички ти кажи открито, че цар не си, а просто Пугачов. . . Че ти борец за правда си, не цар.“¹³ В дадения случай измислицата е отишла твърде далеч от историческата истина, тъй като името на мъртвия цар Петър III било издигнато като „знаме на революцията“¹⁴.

Общият недостатък на произведенията от 20-те години — неумелото, субективно решаване на въпроса за ролята на личността в историята, е засегнал и трагедията на К. Тренъв „Пугачовщина“. В нея все още няма собствено авторско виждане на образа на народния герой и неговата диференциация от масите.

К. Тренъв пристъпил към своята трагедия по време на Гражданската война, като прекъснал работата си над пиесата „Любов Яровая“. „Пугачовщина“ е първата съветска пиеса, играна на сцената на МХАТ през 1925 г. във връзка със 150-годишнината от гибелта на Пугачов. Безспорен е фактът, че трагедията била породена от събитията на Октомврийската революция и невидания размах на народната борба. За своето време тя изиграла положителна роля при изграждането на съветската драматургия. С изразеното в нея право на народа да се бори за подобряване на своя живот тя подпомагала „окончателното смазване на контрареволуцията“¹⁵. От нея били увлечени и театралните работници. В спомените си К. Тренъв пише: „Когато „Пугачовщина“ попадна отначало в Московския Художествен, а след това в Ленинградския, бившия Александрийски театър, тя беше посрещната изключително добре. Особено беше увлечен от нея Вл. Ив. Немирович-Данченко, който я причисли към най-добрите пиеси от репертоара на МХАТ и обещаваше на пиесата небивал успех. Уви, пиесата нямаше в Москва не само очаквания успех, но дори, и среден.“¹⁶

В трагедията са налице най-добрите черти на художественото творчество — народност, патриотизъм, гражданственост, реализъм. Авторът се стремил към научно осмисляне на историческите факти, към вярно отразяване на класовата природа на Селската война от XVIII в., нейната историческа необходимост и присъщите ѝ вътрешни слабости. Авторът подчертавал в „Пугачовщина“ уроците от историческото минало при изясняване великите исторически промени от съвременността, без да оприличава съвременната му революционна епоха на селските антикрепостнически войни от XVIII столетие.¹⁷

Трагедията на Тренъв оказала влияние върху общото развитие на съветската драматургия в духа на принципа на народността, завещан още от Пушкин. Тя утвърждавала „служенето на интересите на народа като задължителен закон, като най-висша справедливост“¹⁸. Произведението на К. Тренъв „Пугачовщина“ печели със сочния си и богат език, истински народен по своето звучене и багри. Песента, която пеят девойките-казачки пред Устиня Кузнецова — втората жена на Пугачов, срещаме и в „Уралските очерци“ от революционния поет М. Л. Михайлов, записана от последния сред уралското казачество.¹⁹ Същата песен използва В. Багров в поемата „Емелян Пугачов“ (1978). Известна близост може да открием между образите на Барсуки Стъоха в народната трагедия „Пугачовщина“ от К. Тренъв с тези на Захарич и Стъоша в епопеята на В. Шишков „Емелян Пугачов“.

Но не може да не обърнем внимание на слабостта на идейната концепция на автора. Основната мисъл — взаимоотношението на историческата личност на Емелян Иванович Пугачов с масите, със селячеството и казаците, на които царското име било крайно необходимо поради царистките им илюзии, се решава в идеалистичен дух. Втората жена на Пугачов — представителка на яицкото казачество и разколниците — е обрисувана и като духовна наставница на Пугачов. К. Тренъв не е показал защо дворянската империя „въпреки своя ужас от народната стихия е успяла да смаже и разгроми“²⁰ това движение. Преобладава натурализъм при изобразяването на представителите на господстващата дворянска класа.

В интерпретацията на образа на Емелян Пугачов налице са сериозни противоречия. Пугачов приема името на Петър III и оглавява движението само в началото, по-нататък главен двигател на действието става неговият съратник

Чика-Зарубин. Пугачов е до известна степен рупор на авторовите мисли и представи. Вследствие на това художественият образ на забележителния герой от руската история е силно снижен: авторът не е успял да покаже пълноценно Пугачов-вожда, причините за неговото обаяние сред масите. Освен причините, посочени в началото на статията, трябва да посочим и силното влияние на историческата концепция на школата на М. Н. Покровски, в трактовката на която Пугачов изглежда по следния начин: „Като личност това е било нещо средно между фантазър, способен да повярва в плодовете на своята фантазия, каквито тогава се срещали доста между разколниците (до които Пугачов бил така близък, макар и да се родил православен), и просто ловък мошеник, каквито също така имало немалко в разбойническите гнезда на Поволжието, та дори и в свърталищата на крадците в Москва.“²¹ Влияние върху народната трагедия „Пугачовщина“ оказала и пиесата на немския драматург Карл Гуцков „Пугачов“, написана през XIX в., но преведена след Октоврийската революция и играна повече от 20 пъти в Москва. За нея са запазени отзивите на А. В. Луначарски като за революционна пиеса.²²

Подобен род недостатъци се срещат и в драматичната поема „Пугачов“ от С. Есенин. Написана в зората на съветската литература, тя носела отпечатъка на своето време. Идейното отношение на Есенин към Пугачов е отразено в детайлите на образите на типичните герои (Пугачов, Хлопуша, предателите — яицки казаци), в изобразяването на събитията, в самия сюжет, а в монолозите са разкрити характерите, изяснени са намеренията и постъпките на героите.

С. Есенин пръв от съветските писатели предприел пътуване по пугачовските места през 1921 г. Той, както и Пушкин, старателно изучавал историческите материали, за което свидетелствуват неговите приятели Е. Р. Ейгес и В. Волпин.²³ Но главната задача, която стояла пред поета, била разкриването на бунтовните настроения на Пугачов, Хлопуша и казаците, които действуват като отмъстители за всичко, което са понесли яицките казаци от царската власт след несполучливото въстание от 1772 г. и убийството на генерал Траубенберг. Обаче, намирайки се през онези години под влияние на имагинизма, в търсенето на „самоцелни образи“ Есенин утежил поемата „Пугачов“, а неговите естетско-формалистични увлечения нарушили целостта на образа на главния герой Емелян Пугачов. Според замисъла на поета героят е не толкова историческа, колкото романтична фигура. Романтичният патос в дадения случай отразявал романтиката на революцията от 1917 г., когато селяните отхвърлили от плещите си вековния гнет, срещу който на шурм ги водили някога Болотников, Разин, Пугачов.

Обръщайки се към темата на Селската война, С. Есенин „не се е стремял да запази историческата достоверност. Художествената задача се е заключавала в романтизацията на образа на Пугачов. . . Това била съзнателна позиция на Есенин, който се стремял да изобрази човек, излязъл от социалните низини на крепостна Русия, с онези багри и в това осветление, в което са изобразявани романтичните герои от руската и световната литература.“²⁴

Драматичната поема „Пугачов“ е доказателство за демократичните позиции на С. Есенин, който по времето на своето увлечение от имагинизма се обръща към остра социална тема — въстанието на Пугачов, оставяйки верен на руското селячество, на руския народ по време на всички перипетии на своя творчески път. В своето спенично произведение (първата постановка била осъществена от Московския театър на драмата и комедията 47 години по-късно, през 1967 г.) Есенин създал един изключително увлекателен образ на „мужишкия цар“ Емелян Пугачов, вярващ до последния си дъх в успеха на започнатото дело и неуниващ при пораженията. Такъв изобразил Пугачов А. С. Пушкин в „Капитанската дъщеря“, такъв бил и историческият герой. В драматичната поема

Пугачов и неговите съратници са истински защитници на обезправения и експлоатиран народ, страдащ под игото на деспотизма и самодържавието, на помешническия произвол и тирания. Самият Пугачов е надарен с държавнически ум, разбиране на историческата необходимост от борба, с мъдър поглед върху живота, с „благородното чувство на хуманизъм“, както пише в труда си за С. Есенин литературоведът Е. Наумов.

Есенинският Пугачов обаче е осветен и от една друга страна — в неговото отношение към самозванството, което става съществен принос към интерпретацията на образа. Това е първият опит в художествената литература за Пугачовското въстание за психологически анализ на образа на един исторически герой, срещу което се борели дълги години привържениците на крайните раповски възгледи. Колко жива, колко реална е личността на Пугачов, който е приел името на Петър III, но това не му е присърце, а, напротив, тежи му, гнети го:

Тяжко, тяжело моей голове
Опутать себя чуждым именем. . .
Больно, больно мне быть Петром,
Когда кровь и душа Емельянова.

Пугачов, както го рисува Есенин, е свободен от предразсъдъци, но не е човек без съвест, ловък мошеник, както твърдяла историческата наука от това време. Напротив, той е надарен с много силни човешки настроения, което от своя страна е означавало по-вярно разкриването на неговата натура, на историческия образ. Отношението на С. Есенин към Пугачов е било положително още от самото начало на работата му върху поемата. Той казал: „... .Преди всичко Пугачов. Та той е бил почти гениален човек, както и мнозина от неговите съратници били хора талантливи, ярки личности. . .“²⁵

С. Есенин обичал да изгълнява монолозите на Пугачов, Хлопуша, преживявайки силно трагизма на техните съдби. Запазени са спомени за впечатление, което оказвали на слушателите тези откъси от драматичната поема „Пугачов“, изгълнявани от самия автор (М. Горки, П. Д. Дружинин, Н. Никитин, П. А. Кузко, И. Н. Старцев).²⁶

Произведението на С. Есенин оказало влияние при създаването на поемата „Слово за Якуб Шеле“ от Бруно Ясенски.²⁷

Драматичната поема „Пугачов“ от С. Есенин е пропитана, както вече казахме, с патоса на революционната романтика. Своеобразната емоционално-стилистична тоналност придава на това произведение особен колорит. Но романтиката в поемата на С. Есенин не била такава, която да „движи сърцето, от която ръцете сами да се протягат към работата, която да помага на човека да извърши подвиг в името на бъдещето“, както казва по друг повод Ф. Гладков.²⁸ Върху поемата лежи отпечатъкът на оня песимизъм, който бил породен у известна част от интелигенцията във връзка с въвеждането на НЕП.

След С. Есенин към пугачовската тема се обърнали поетите Н. Асеев и С. Кирсанов. Характерът на лиро-епичните произведения не дава възможност да бъдат създавани литературни типове, макар да са изобразявали типични мисли и настроения. Особено затруднително за поетите било това, че описваните събития и герои били една отдавна отминала епоха, някога съществувала реална действителност, която те не могли непосредствено да съзерцават. Възстановявайки само по историческите материали епохата на въстанието, в резултат на художествени обобщения поетите предавали своите собствени мисли, чувства и настроения, своето идейно-емоционално отношение към историческите герои. Обикновено те се разкривали в лиричния монолог, по-рядко в диалога. Поетите не могли всестранно да типизират образа на Пугачов и поради това не могли да дадат или проследят развитието му, както и да дадат окончателно оформен

неговия характер. Авторите очертавали само контурите на този исторически образ.

В излезлия през 1928 г. сборник поетът Н. Асеев в цикъла „Ръждясалата лира“ публикувал стихотворението „Снежна буря“, в което, без да се спира специално върху осветляването на пугачовската тема, създал един неясен и неопределен образ на Емелян Пугачов. Името на героя Асеев свързал с това на неговия славен предшественик Степан Разин:

Здесь столько тайных ночевок,
Какою-то думой печалась,
Обрывками лиц Пугачева
Во тьме над плечами качалось.
И кто-то звеневший, как деньги,
Назвал себя именем Стеньки.²⁹

Колко близо до поетичните размисли на Николай Асеев звучат и тези на поета-партизанин В. Андреев, който в разгара на Великата отечествена война на Съветския съюз срещу хитлеристка Германия пише стихотворението си „Русия“:

Земля безкрай. Израсъл в буре
народ сърдечен и суров.
Земля на онзи дързък Рюрик,
на Стенка и на Пугачов.

Съветският поет Асеев справедливо виждал силата на самозванците в подкрепата на руските селяни — „с ръка, опряна във селата“ те вдигат бунта срещу самодържавието и разклащат трона на Романовци. Източникът на спомена, роден от снежната буря, без съмнение се крие в главата „Водачът“ от романа „Капитанската дъщеря“.

Към лиро-епичните жанрове се отнася и поемата на С. Кирсанов „Пугачов“ (1926). Върху нея са оказали влияние пролеткултовските традиции в съветската литература, които играели известна роля през първата половина от 20-те години. Както и Н. Чужак, Кирсанов плащал данък на отрицателното отношение към предишните периоди от руската история. За неговата поема е характерно откъсването на революционното настояще от революционните традиции на миналото, липсата на историческа перспектива. Тази констатация се отнася само за поемата „Пугачов“ и не характеризира по-сетнешното творчество на Кирсанов. Но историческата истина налага преценката, която даваме на това произведение. Както пише С. Кирсанов, Пугачов има „буйна орда“, войската му е „безпътна“. До края на поемата не става ясно отношението на поета към революционния вожд, не се осъжда и убийството на Пугачов:

Я не жалею, не клян
Ни нашу дикую страну,
Ни казнь Емельки Пугачева...³⁰

В оценката на вожда на най-голямата селска война в Русия поемата на С. Кирсанов се отличава даже от революционните стихове за гибелта на Е. Пугачов, за разплатата с руския царизъм от младия тогава И. Еренбург:

Ще поникнат, ще пораснат ръцете ти осакатени
и земята ще се покрие със злакове червени...

Много по-задълбочено се интерпретира образът на Емелян Пугачов в поемата. По своя характер и съдържание и благодарение широките възможности изобразителните средства тя давала разгърната картина на въстанието на Пу

чов, по-пълно разкривала действията и взаимоотношенията на героите в тяхната обществена практика. В богатите и сложни форми на историческия процес съветските белетристи изобразявали разнообразни човешки характери в разгърнати сюжетни ситуации, в стълкновенията и колизиите на обществената борба на двата непримирими лагера — на народа и дворяните. Изборът на историческия жанр — разказ, очерк, повест, роман, епопея — говорел за отношението на художника към изобразяваната действителност и зависел от неговите творчески възможности да разгърне сюжета и фабулата, от неговия стил и подготовка за практическа художествена дейност. Авторите на исторически произведения се интересували от проблемите на класовата борба в миналото и нейното изобразяване, ролята и значението на народните маси, ролята на личността в историята, на народа и вождя, стихийността и съзнателността в революционния процес, съотношението на историческата и художествената правда, правдата на конфликта, логиката на характерите, мярката за откриване истината на описваната епоха. Колкото по-силен бил стремежът на съветските писатели да покажат сложните жизнени процеси от епохата на въстанието под ръководството на Пугачов, толкова по-сложна се оказвала и формата на повествованието.

В три очерка през 20-те години — тези на А. Шефер, Н. Чужак и В. Гиляровски — авторите им от различни страни и различни позиции подхождали към въстанието, но еднакво високо оценили историческата дейност на Пугачов, като давали и определени исторически знания на масовия читател. Книгата на А. Шефер „Пугачов“ (1924) била първият опит на младата съветска литература да реабилитира народния герой в епичните жанрове. Основното, от което се ръководела авторката, били Пушкиновата „История на Пугачовския бунт“ (1834) и неговата „Капитанска дъщеря“, народното творчество и написаните в реалистичен дух спомени от съвременници на въстанието, преди всичко спомените на А. Болотов „Жизнь и приключения, описанные самим им для своих потомков“, издадени през втората половина на XIX в.

Както върху плакатите от периода на Октомврийската революция „Дворяните и колибите“, „Те и ние“ Шефер рязко разграничила руското общество в периода на Пугачовското въстание: народните маси (руските селяни, яицките³¹ казаци, националните малцинства) на страната на Пугачов — Петър III, дворянската класа — около Екатерина II.

Особено място заема в очерка образът на Емелян Пугачов. Историческият герой е представен като човек със силен характер и необикновена съдба. Такъв герой е обрисван и по време на боевете и след поражението. Затворен в клетка след пленяването му, Пугачов показва изключителна издръжливост на духа и висока морална сила. Шефер показала лукавството на Екатерина II, това, което Пушкин по силата на редица обективни причини не е могъл да каже направо в романа „Капитанска дъщеря“. В очерка императрицата на думи пролива съзън за своите поданици, а на дело разрешава на граф П. И. Панин — усмирител на въстанието в периода юли — август 1774 г. — „всички хора, където и да са те, той може както и когато поиска, да накаже със смърт“, тъй като тя „не очаква хуманизъм при усмиряване на бунтовниците“.³²

Характерни за историческата художествена белетристика от 20-те години са противоречията в очерка „Истината за Пугачов“ от Н. Чужак (1926). Авторът е подхождал към въстанието на Пугачов и литературната интерпретация на неговия образ от вулгарносоциологичните позиции на пролеткултовската критика. В този очерк за пръв път се извършва една типологична характеристика на няколко произведения за Пугачов — тези на Г. Р. Державин и А. С. Пушкин предоктомврийската руска литература, на С. Есенин и К. Тренъв — от съвременско време. Но Н. Чужак се оказал създател на своеобразен култ към личността на Пугачов чрез хиперболизация и идеализация на неговия образ.

В очерковата си книга „Москва и москвичани“ (1926) В. Гиляровски — „ча-
чо Гиляй“ (участвувал като доброволец в Руско-турската война от 1877—1878 г.,
оставил редове, в които образно и лаконично, в стила на разговорната реч пре-
създавал условията в тъмницата, в които бил инквизиран Емелян Пугачов от
знаменития палач на Екатерина II Степан Иванович Шешковски. Той разказал
и за Английския клуб (днес Историческия музей в Москва), в който се пази до
наше време желязната клетка на Пугачов.

Ретроспективно е отразено Пугачовското въстание в повестта „Разбойници“
от А. Яковлев (1922). Народната оценка на това движение лежи в основата на
сюжета в повестта „Златният клон“ от А. Караваева (1925). Събитията в нея
се разгръщат две десетилетия след Пугачовското въстание (през 1793 г.) в Коли-
вано-Възкресенските заводи. Работниците добре помнели това въстание, него-
вите цели и лозунги като магнит привличали страдащите от експлоатацията тру-
дови хора. Живи били сред уралските работници революционните традиции от
времето на въстанието. Делото на Емелян Иванович Пугачов оставило трайни
слеци в народното съзнание, жива била вярата в това, че Пугачов е самият цар
Петър III (разговорът на Степан Шуригин с Варварушка). Помнели работниците
от уралските заводи как пристигали при тях пугачовските „полковници“ и ги
угощавали, за да бъдат отлети по-бързо необходимите им „секретни оръдия“.
Гърдите на мнозина от тях били покрити с награди („обкичени със звезди“).

Разпространяваните от правителството слухове, че Пугачов не е цар, а прост
казак, не отблъснали от него народа:

„... та точно такъв цар ще бъде още по-добър“³³ — говорили всички.

Пугачов е главен герой в повестта за деца и юноши „Емелян Пугачов“ от
С. Григориев, която останала незавършена. Откъси от повестта са били публи-
кувани през 1925 г. в „Красная Нива“ под заглавието „Лъките“.

През 20-те години пугачовската тема не намерила широко отражение в жан-
ра на повестта. Средният епичен жанр получил особено развитие през 30-те го-
дини, когато бързо започнала да се развива приключенската повест за деца и
юноши.

Но през разглежданото десетилетие се наблюдават интересни явления в
жанра на историческия роман, който за повече от столетие изминал сложен път
на развитие. Ако по думите на В. Г. Белински създателят на историческия ро-
ман В. Скот „завършил съединяването на изкуството с живота, като взел за по-
средник историята“, то в началото на XIX в. в Русия го създавали като „епоса
на нашето време“³⁴ или като „историческа епоха, развита в измислено повество-
вание“.³⁵ Истинският разцвет на историческия роман се извършва през съвет-
ската епоха. В съветския исторически роман историята от необходим фон се
превръща в „един от най-важните елементи на сюжетното развитие“³⁶. Още в
първите исторически романи са налице тенденции към отслабване ролята на
измислените фабулни елементи и замяната им със самата история.

Раждането на съветския исторически роман се отнася към средата на 20-те
години, когато били определени и неговите основни жанрови признаци: това
е разказ за отминал исторически период, с наличие на дистанция във времето,
повествуване за действителен или измислен исторически герой. В историческите
романи се изобразявали такива събития, които изиграли определена роля в жи-
вота на народа, а в центъра им се намирал герой от народа („Разин Степан“
1925—1927, преведен на български език през 1941 г.), напълно се сливали по-
жителният и главният герой. Историческият роман в съветската литература
появява и утвърждава в борба с раповската и лефовската критика, отзвучи
която се чуват чак до втората половина на 30-те години.

„Кръстник“ на съветския исторически роман станал М. Горки — роля, ко-
то му определя съветската литературна мисъл. Той с радост и възторг посрещал

Първите ластовички на историческата романистика — произведенията на Ю. Тинянов („Кюхля“, 1924, преведен на български език през 1947 г.), О. Форш („Облечени в камък“, 1925), А. Чапигин („Разин Степан“). „В истинския смисъл на думата исторически роман ние още нямахме — пише Горки до О. Форш през 1926 г. — и ето че той се появява навреме. Не помня, дали Ви писах, че много хваля книгата на Тинянов и изпитвам истински възторг от „Разин“ на Чапигин. От любов към литературата съм склонен понякога да преувеличавам, нещо, което е съвсем естествено за влюбени.“³⁷ Това възторжено отношение М. Горки изказвал и на други места.³⁸

В интерпретацията на образа на Емелян Пугачов и ръководената от него народна борба своето определено място заема романът „Пугачовщина“ от С. Ауслендер (1928). Като писател С. Ауслендер дебютира с историческата повест „За народна свобода“, която няма високи художествени качества. А преди публикуването на романа „Пугачовщина“ в печата се появява неговият разказ „Пугачонок“ (1926), който бил част от бъдещото произведение за Пугачовското въстание.

„Пугачовщина“ се състои от четири части: „Орелът на земята“, „Първият полет“, „Царство казашко“ и „Не гарван, а гарванче“, свързани с етапите на въстанието и жизнената биография на Пугачов след неговото обявяване. Главен герой в произведението е измислен герой — крепостното момче Андрейка. В неговия образ, както и в съдържанието на романа има твърде много от реквизи-тата на старите исторически романи в отрицателния дух на романтизма: тайни скривалища, в които са скрити съкровища, тайнствени поръчения, подземни пещери за мъчения и убийства на крепостни селяни и т. н.

Ауслендер пръв сред съветските романисти се опитал да изгради образа на Пугачов върху документите на историята, като използвал подробности от историческите данни буквално до дреболии, като например липсата на един преден зъб на Пугачов. Обаче фактът, че в съветската историческа наука все още господствувала трактовката на М. Н. Покровски, довел до това, че както в трагедията на К. Тренъв липсва точността на социално-политическия анализ, няма интерес и към духовния свят и израстването на човека-борец. Образът на Пугачов, изграден от Ауслендер, има обикновени, подчертано обикновени човешки качества, представен е от автора като прост и ограничен човек, с което не се обяснява как такава личност е могла да стане величина на историята, неин изтъкнат герой. Макар трактовката на образа на Пугачов в „Пугачовщина“ да не се отличавала от господстващата концепция за човека в съветската литература от първите десетилетия след революцията в изобразяването му като неин предан боец, С. Ауслендер не само опростил героя, но и го откъснал от масите. „Пълноценен образ на положителен герой не можеше да се появи дотогава, докато този герой не беше разбран като плът от плътта на народа, като най-ярко възпълнение на националния характер и революционната енергия на народа, т. е. докато не беше правилно отразена в литературата ролята на народните маси и личността в историята.“³⁹ Този остър завои в руската съветска историческа белегистика е свързан с появата на романа „Петър Първи“ от Алексей Толстой (1934—1945).

В руската съветска литература било ликвидирано с утвърдения в дореволюционните произведения начин за изобразяване на вождовете на въстания народ в рязко пренебрежителен и отрицателен дух. В помещическата литература, която защищавала руския царизъм, малко или почти никак не се говорело за съратниците на Пугачов. Ако нещо се споменавало за тях, то било само да бъдат очернени като врагове „на Русия, царя и отечеството“. За тях пишели като за престъпници с диви и груби нрави, постъпки и характери. От пугачовците бил удосто-яван с внимание на първо място Хлопуша (характерно е например такова

заглавие „Пугачов и Хлопуша. Разбойници и бунтовници“, неизвестен автор (1870).

Реалистично нарисувал образите на знаменитите пугачовски „полковници“ и „графове“ А. С. Пушкин. Техните истински човешки натури той показал в сцената на пира. Верният на Пугачов и борбата Хлопуша е даден в интерпретацията на С. Есенин. К. Тренъов е нарисувал образа на яицкия казак — съратник на Пугачов, Чика-Зарубин.

Тази традиция на положително тълкуване на народните герои продължи Степан Злобин. За младия и мъжествен герой на Башкирия, за поета Салават Юлаев — пугачовския „бригадир“ (генерал) — разказал той в романа „Салават Юлаев“ (1929). Това талантливо и съдържателно произведение Злобин преработвал през 1941 и 1953 г.

Романът „Салават Юлаев“ станал много важна крачка в интерпретацията на пугачовската тема, тъй като за пръв път в литературата като идеен и сюжетен герой бил издигнат представител на националните малцинства, взели участие в Пугачовското въстание. В „Капитанската дъщеря“ този представител-башкирец не играел главна роля, но като епизодична фигура обяснявал и оправдавал тяхното участие във въстанието.

В избора на темата — дружбата на народите в Русия по време на борбата под ръководството на Пугачов — и нейното вдъхновено интерпретиране Злобин се ръководел от класовия и миогледен подход. Този избор бил свързан с неговите идейни позиции, с победния ход на Октомврийската революция и създаването на съветската държава.

По време на работата си над романа, наречен отначало повест, Злобин се запознал с народното творчество за Салават Юлаев, посетил Башкирия и написал редица очерци за нея („Из Башкирия“, 1928). Авторът широко използвал историческите източници, като умело съчетавал „обработката на документалните материали с реалистична художествена измислица“⁴⁰. За да обясни ненавистта на Салават към помещническо-чиновническата и крепостническа системата в Русия, авторът изтръгнал героя от „родния му дом, накарал го да избяга оттам и го сблъскал с жестоката действителност“⁴¹. Към измислицата се отнася и изобразяването на другия пугачовски „полковник“ от башкирски произход Кинзя Арсланов като приятел и другар на Салават още от детските му години. (Не съвсем сполучлив между другото, тъй като Кинзя бил много по-възрастен от Салават⁴².) Към измислицата ще отнесем и предположението на Злобин, защо Пугачов не е действувал под собственото си име: „Пугачов добре помнеше как самият той заедно с други хора разказваше тайната приказка за скитника-цар, разнасяйки я от литовския край до самия Кубан, от Дон до Яик, разгласяваше я по затворите, ханищата и сборищата на сиромашията, шепнеше я в староверските манастири и я повтаряше за утешение на самия себе си в най-горчивите дни от своя неспокоен живот. . .“⁴³ В повечето случаи измислицата и доизмисленото не само че не противоречат на действителността, а, напротив, се намират в пълно единство с нея.⁴⁴

В романа „Салават Юлаев“ Злобин изобразил „националноосвободителната борба на башкирския народ по време на Селската война“⁴⁵, стремял се да предаде с верни и точни думи колорита на епохата, правдиво да изобрази историческите характери на Салават и Пугачов, без да ги идеализира.

В произведението на Злобин са налице няколко сюжетни линии, които взаимно се преплитат и дават живия нерв на епохата. Те свързват в едно личния и обществения живот на героя, както и на другите лица: юношеските години на Салават, участието му в борбата за свобода, духовния наставник — пугачовец Сьомка, съвместната борба на башкирския и руския народ. Тези сюжетни линии отразяват жизнените конфликти на епохата. В тях се разкриват пълно-

кръвно образът на башкирския герой, неговите мисли, чувства, настроения, причините за неговото поведение. В борба с природата се закалява волята на юношата Салават, в дружба с нея се раждат неговите стихове. Твърдост в борбата, преданост на приятеля — „Пугач-паша“ — са характерни за поведението на младия поет черти. Мъжествен, величав и непреклонен се изправя пред читателя юнакът Салават — верният син на башкирския народ. Дълбоко опечален е той от новината за пленяването и гибелта на Пугачов. Салават страда от непоправимата загуба, тежи му, че не е отишъл с Пугачов зад река Кама и не се е сражавал редом с него до последната капка кръв на своето горешо и вярно сърце. Пламенината натура на Салават страда, терзаят го мислите за неговата лична отговорност в борбата. Във втората и третата редакция на романа Злобин се е стремил да „включи Салават Юлаев по-цялостно в епохата и средата и в зависимост от това по-пълно да разкрие социалните мотиви, психологичните предпоставки на неговите действия и постъпки. . .“⁴⁶

Ст. Злобин изгражда образа на Емелян Пугачов на базата на историческите факти и данни на историята. Виждаме героя от различни страни. За него разказват верните му хора. За Пугачов — Петър III, Съмка казва на Салават: „На лице е прекрасен, с брадичка, тъмни възриси мустаци. Очи кестеняви, обноски прости — да заплащаш от умиление. . . за някои е страшен, а за някои и милостив. Хората са различни и милостта, и страхът — според човека. . .“⁴⁷ В народните предания се разказва почти същото за Пугачов: „беше юнак“, „храбър воин“, „толкова мъжествен, толкова величав“, „добър човек беше! Ти си го обидил, той тръгва срещу теб с войска. . . в сражението са те пленили; ако му се поклониш на него, на Пугачов — всичката вина ще ти прости и помен няма да остане. . . и му ставаш другар“.⁴⁸ Както виждаме, Степан Злобин при интерпретирането на образа на Емелян Пугачов се придържал близо до народното мнение, до народната оценка.

Народността на изградения в романа образ на Пугачов се подчертава и в мислите и думите на Салават: „... царят е смел, свобододобив, храбър воин“. Спомни си Салават в цялата им сила „светлия, горящ, малко подигравателен поглед на Пугачов, неговата стройна пламенна реч, задушевия му глас. . .“⁴⁹

Пугачовското въстание в романа на Злобин е обрисувано като широко интернационално движение, което е натиснало невидимите на повърхността пружини на народния гняв, скрит под пепелта на изгорените и разорени башкирски селища, в реките от кръв и сълзите на вдовиците и сираците. И ето — сражават се срещу войските на Екатерина II башкирец и руски заводски работник, казак и мешчеряк, селянин и мариец, калмик и татарин. Всички вървят на бой, защото „Каквото народът желае, това му дава царят“⁵⁰. Така за пръв път башкирците заедно с руснаците поели пътя към свободата.

Някои исторически неточности — присъствието на сина на Пугачов в лагера край Оренбург, преувеличената роля на яиците кулаци-казази в народното движение не намаляват положителните страни на произведението „Салават Юлаев“. То остава най-пълноценно изображение на Селската война от 1773—1775 г. през 20-те години.

30-те години обогатяват всички жанрове на историческата художествена литература на базата на метода на социалистическия реализъм и марксистко-ленинския мироглед. В поемите на В. Каменски, Б. Липатов и А. Ром, както в древния епос, героите са изтъкнати исторически дейци — Емелян Пугачов, Хлопуша, Салават Юлаев. Но образът на Пугачов се трактува от различни позиции и в различни аспекти.

Особено място заема в поемата на В. Каменски „Емелян Пугачов“ (1931) въпросът за взаимоотношенията между народа и вожда. Този проблем се решава от автора чрез изтъкване изключително надарената личност на Е. И. Пуга-

чов. Народният вожд — простият донски казак Пугачов, след като получава подкрепата на масите, израства като истински герой на народа и историята. Той е надарен със смелост, решителност, ораторско изкуство, гори от ненавист към господстващата класа и държавата на дворяните. Но едновременно с това той се поддава на стихийните пориви — отличителна черта изобщо за „босна на революцията“. Авторът разкрива неговия образ предимно в неукротимата му ненавист към угнетителите. В духа на историческата истина се подчертава оптимизмът на Пугачов. След Есенин и Каменски се обърнал към образа на предателите. Но характерните за поемата натурализъм и примитивизъм намират отражение в образа на Пугачов: „Ну, Пугачище, ядри его корень, прямо бычище мычит на угоре“, в сравнението „царь али вошь“.⁵¹

В поемата на Б. Липатов „Пугачов“ (1939) народът изтласква героя на историческата авансцена, той става „цар на народното отмъщение“ — тема, не съвсем нова за съветската литература, повдигната още от С. Есенин. Родилата се у Пугачов мисъл за ненужността от самозванството се развива още по-задълбочено. Новото в трактовката на Пугачов е изобразяването му като разрушител на стария свят.

През 30-те години характерът на повестите, които са свързани с темата за Пугачовското въстание, определя относително завършения жизнен път на героите, което диктува отразяването на ограничен кръг от явленията на обществения живот. В разкриването на идейното съдържание на повестите, в разгръщането на сюжета и композицията главна роля играело развитието на характера и взаимоотношенията на Емелян Пугачов или друг централен герой с останалите действащи лица, както в произведенията „Живописецът Мартин“ от В. Кудимов (1936), „Разузнаването на Хлопуша“ от М. Зуев-Ординец (1937).

Събитията от описвания исторически период се разкриват повече в обществения, по-рядко — в личния живот. Не се рисува широка картина, с изключение повестта на Кудимов, в която да се проследяват обстоятелствата в личния живот на героя. Историческите събития, обществените колизии изменят личния и обществения живот на героите. Така например в повестта „Планинският завод на Петър III (Пугачовците на Урал)“ от Т. Богданович (1936) героят Аким по време на въстанието израства като ръководител на завода и трудещите се маси. В неговия образ е дадено установяването и развитието на типичните черти на борещите се за свобода силни и мъжествени характери. Като такъв ръководител на масите израства и Хлопуша — пугачовският „полковник“ в повестта „Разузнаването на Хлопуша“. Новите условия, доверието на Пугачов разкриват у него неизвестни дотогава сили, което разкрива и потенциалните възможности на руския народ.

Образът на Пугачов се изгражда предимно върху отзивите на неговите съратници, народа, неговите врагове. В най-добрата повест от това време „Разузнаването на Хлопуша“ Пугачов е обрисуван в думите на Хлопуша, близки до тези на героя от романа на Злобин. „Външността на негово величество е много приятна. Той е със среден ръст, с продълговато лице, мургав, кестеняви очи, тъмноруси коси, подстриган е по казашки обичай, брадата му е черна, прошарена, набит е, но е тънък в кръста.“ Представителите на правителствения лагер също го характеризират точно. Те признават неговата талантивост и организаторски способности. — „Какво говорите, миличък? — Макар Емелка и да е неграмотен селяк, но пипето му сече! Знае той, че тук, в планинските заводи, се изливат оръдия, че има барут и гюллета в голямо количество, а от работните хорица може да събере артилеристи и мерачи.“⁵²

Особено място в изобразяването на Пугачов като народен герой в духа на народното творчество заемат повестите „Челяба“ (1937), „Повест за стоманата“ (1940), „Уралски повести“ (1954) и „Надлъж по сините уралски планини“ (1956)

от Е. Фьодоров. Макар в първите от тях и да липсва романистична интрига, с което повестите са по-близо до очерка, в тях вече има такива сцени, в които писателят майсторски рисува пребиваването на Пугачов в Златоустовския завод. Като живи слизат от страниците „мужишкият цар“ — строг, даже жесток към народните врагове, милостив към невинните; и свещеникът, с треперещи ръце благославящ Пугачов; и хвърленият в краката на „царя“ Ванка Попов „с разкъсана горна дреха“.

В духа на народните предания е интерпретирана личността на Емелян Пугачов. Той е показан като смел и умен боец. Възвеличаването на героя, както това е характерно за фолклора, става и за сметка на богатото му облекло.⁵³ При текстологичното сравняване на повестта на Е. Фьодоров и разказа на яичкия казак И. М. Бакиров, записан от И. И. Железнов в средата на XIX в., откриваме тяхната близост.⁵⁴

Руската съветска литература още през 20-те години високо оценила личността на Пугачов като народен герой. Характерните за 20-те години „романтична“ (С. Есенин), „идеализираща“ (Н. Чужак), „натуралистична“ (С. Ауслендер) тенденции в интерпретацията на образа на героя били преодолені в средата на 30-те години. За последвалите след това десетилетия до наши дни са характерни задълбочаване на историзма, вярност на психологичния анализ, дълбока народност, органичен интернационализъм. Произведенията на историческите жанрове за Пугачов са изиграли и играят определена възпитателна и идейно-познавателна роля. В тях е изразена любовта към историческото минало на руския народ и народния герой Пугачов, патриотизъм, реалистичен подход в изобразяването на класовата борба през XVIII в. и жестокостта на правителството на Екатерина II.

Тези произведения привличат читателя с изразения в тях страстен патос на борбата за човешко щастие, с дълбоката си любов и вяра в народа, с епичния си дъх, с връзката на живата история от миналото и социалистическото настояще.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ¹ В. И. Ленин. За литературата и изкуството. С., 1973, с. 106.
- ² К. Федин. Художествената проза на ленинградските писатели. — Литературный критик, 1934, № 9, с. 96.
- ³ Френският писател Гюстав Флобер признавал: „Малцина ще разберат каква тъга трябва да изпиташ, за да се захванеш с възкресяването на Картаген. Това беше бягство в Тиванската пустиня, където ме тласна отвращението към съвременния живот.“ Г. Флобер. Собр. соч. в 10 тт. Т. 10, М., 1938, с. 546.
- ⁴ Т. Хмельницкая. Голоса времени. М., 1963, с. 40.
- ⁵ М. Горький. Избран. лит.-крит. статьи. М., 1941, с. 307.
- ⁶ „Всесоюзная здравница“ (Ялта), 1936, № 10.
- ⁷ Имаме пред вид: О. Немеровская. К проблемам современного ист. романа. — Звезда, М.—Л., 1927, с. 121—129; М. Серебрянский. Советский исторический роман. М., 1936.
- ⁸ Вж. М. Горки и съв. писатели. — Литературное наследство. Т. 70, М., с. 584; Писмо до О. Форш от 5. IX. 1926; с. 456 — писмо до И. А. Груздев от 12. I. 1926; с. 644 — писмо до А. Чапигин от 1. V. 1926.
- ⁹ Вж. М. Райнова. Вячеслав Шишков — создатель народно-героической эпопеи „Емелян Пугачев“. — „Болгарская русистика“, 1978, № 5, с. 19—28.
- ¹⁰ Имаме пред вид стихотворенията „Емелян Пугачов“ (1976) от В. Сикорски, „Емелян Пугачов. 5 май 1774 г.“ (1977) от В. Маковцев, „Емелян Пугачов преди смъртта“ (1978) от Н. Буханов, „Мужишкият цар“ (1978) от В. Савелиев и поемата „Златната юзда“ (1978) от В. Долински.
- ¹¹ М. Петров. Советский исторический роман. М., 1958, с. 87.
- ¹² Вж. М. Райнова. Образът на Емелян Пугачов в руското народно творчество. — Език и литература, 1974, № 5, с. 47—58.

- ¹³ И. М. Пронин. „Пугачонок“. Писса в 3 действия и 5 картины. М., 1921, с. 52—53.
- ¹⁴ А. Брикнер. История Екатерины II. СПб., 1885, с. 205.
- ¹⁵ Е. Сурков. Творчество К. А. Тренева. — В: К. А. Тренев. Избр. произведен. Т. I. М., 1949, с. 26.
- ¹⁶ Советские писатели. Т. II, с. 469.
- ¹⁷ Вж. Е. Сурков. Цит. съч., с. 120—121, 139—140; Жизнь искусства, 1925, № 43, с. 2; Р. Мессер. Советская историческая проза. Л., 1955, с. 69, 70, 71. А. Файнберг. Творчество К. А. Тренева. М.—Л., 1962.
- ¹⁸ История русской советской литературы. М., 1970, с. 254.
- ¹⁹ М. Л. Михайлов. Уральские очерки. — Морской сборник, т. X/III, № 9, СПб, 1859, с. 25—26; К. А. Тренев. Пугачевщина. М., 1924, с. 62.
- ²⁰ Р. Мессер. Цит. съч., с. 71.
- ²¹ М. Н. Покровский. Русская история с древнейших времен в 4-х тт. Т. 3, М., 1933, с. 13—14.
- ²² К. Гуцков. Пугачев. Пг., 1918. Превод от немски ез. П. Морозов. Вж. А. В. Луначарски. Жизнь искусства, 1919, № 58, с. 2; О театре и драматургии. Т. I, М., 1958, с. 181.
- ²³ С. Есенин. Собр. соч., т. IV. М., 1962, с. 311; В. Белоусов. Сергей Есенин. М., 1970, с. 14.
- ²⁴ С. Есенин. Цит. съч., с. 295.
- ²⁵ Воспоминания о Сергее Есенине. М., 1975, с. 294—295; П. Ф. Юшин. Поэзия Сергея Есенина. 1910—1923. М., 1966, с. 268; А. Волков. Художественные искания Есенина. М., 1976, с. 182—206.
- ²⁶ М. Горьки. За литературата. С., 1966, с. 205—206. Воспоминания о Сергее Есенине. Цит. съч., с. 304, 477, 223.
- ²⁷ Вж. Сравнителен анализ на двете поеми в: П. Ф. Юшин. Сергей Есенин. Проблемы творчества. М., 1977, с. 292—298.
- ²⁸ Ф. Гладков. Нет пределов у нашего народа. — Сов. Россия, 3. XI. 1957.
- ²⁹ Н. Асеев. Стихотворения 1912—1925 г. Т. I. М.—Л., 1928, с. 121—122.
- ³⁰ С. Кирсанов. Пугачев. Поэма. — Звезда, 1926, № 1, с. 137.
- ³¹ Така се наричало крайграничното население по течението на р. Яик в Оренбургска губерния. През 1775 г., след разгрома на въстанието, р. Яик била преименувана в р. Урал.
- ³² Пугачев. Расказано Анною Шефер. — Красная новь. М., 1924, с. 31, 34.
- ³³ А. Караваева. Собр. соч. Т. I, М., 1957, с. 79.
- ³⁴ В. Г. Белинский. Полн. собр. соч. Т. I. М., 1953, с. 267, 133.
- ³⁵ А. С. Пушкин. Собр. соч. в 10 тт. Т. VI. М., 1962, с. 40.
- ³⁶ Л. Г. Якименко. Об изучении жанра советского романа в литературоведении последних лет. — В: Советская литература за пятьдесят лет. М., 1967, с. 285.
- ³⁷ Звезда, 1941, № 6, с. 154.
- ³⁸ М. Горьки. За литературата. Цит. съч., с. 486.
- ³⁹ Советская литература. Л., 1957, с. 145.
- ⁴⁰ БСЭ, т. 17, с. 106.
- ⁴¹ Г. Ленобль. История и литература. М., 1960, с. 253.
- ⁴² Вж. В. В. Мавродин. Крестьянская война в России 1773—1775 гг. Т. II, Л., 1966, с. 143.
- ⁴³ Степан Злобин. Салават Юлаев. С., 1962, с. 257. Превод на бълг. ез. от Недельчо Манев.
- ⁴⁴ Г. Ленобль. Цит. съч., с. 245.
- ⁴⁵ Краткая литературная энциклопедия. Т. II. М., 1964, с. 1026.
- ⁴⁶ В. Оскоцкий. Роман и история. Традиции и новаторство советского исторического романа. М., 1980, с. 76.
- ⁴⁷ Степан Злобин. Цит. съч., с. 201.
- ⁴⁸ Руски предания. — В: Песни и сказания о Разине и Пугачеве. Л., 1935, с. 194—195.
- ⁴⁹ Степан Злобин. Цит. съч., с. 425.
- ⁵⁰ Пак там, с. 259.
- ⁵¹ В. Каменски. Стихотворения и поэмы. М.—Л., 1966, с. 215, 195. Откъси от поемата били публикувани през 1925 г. под заглавието „Пугачовски пожар“ (Красная нива, 1925, № 4); по-късно по нейния текст била написана от М. Ковал оратория, преработена в опера.
- ⁵² М. Зуев-Ордынец. Хлопушин поиск. Челябинск, 1937, с. 162.
- ⁵³ Вж. народна песен „Как во городе Астрахани“. Устное поэтическое творчество русского народа. М., 1954, с. 212.
- ⁵⁴ Вж. Песни и сказания о Разине и Пугачеве. Цит. съч., с. 274; Е. Федоров. Уральские повести. Л., 1954, с. 91.